

پوهنتون اسلام
پوهنځی شریعت و قانون
پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

امارت اسلامی افغانستان
وزارت تحصیلات عالی
معینیت امور علمی

زهرة التفاسیر ترجمه، تخریج و تحقیق سوره

بقره از آیت ۹۷ الی ۱۱۸

(رساله ماستری)

محقق: استاد "ناهي"

استاد رهنما: دكتور المصباح الكاشغري

سال ۱۴۰۲ هـ. ش. ۱۴۰۳ ق. هـ. ش.

پوهنتون سلام
پوهنځی شرعيات و قانون
پروگرام ماستري تفسير و حديث

امارت اسلامي افغانستان
وزارت تحصيلات عالي
معينيت امور علمي

زهرة التفاسير ترجمه، تخریج و تحقیق سوره بقره از آیت 97 الی 118 (رساله ماستري)

محصل: اسدالله "داعی"

استاد رهنما: دكتور فصیح الله "عبدالباقي"

سال: 1402 هـ. ش - 1445 هـ. ق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

دیارتمنت تفسیر و حدیث

بورده ماستری

تصدیق نامه

محترم اسدالله ولد الحاج حامد: ID: SH-MST-s1400-860 محصل دور هفتم تفسیر و حدیث که رساله ماستری خویش را زیر عنوان: زهرة التفاسیر ترجمه، تخریج و تحقیق سوره بقره از آیت 97 الی 118 به روز چهارشنبه تاریخ ۱۸ / ۱۱ / ۱۴۰۲ هـ ش موفقانه دفاع نمود، و به اساس بررسی هیات تحکیم مستحق ۹۰ (نمره به عدد) نورالبره (نمره به حروف) گردید. موفقیت شان را از الله متعال خواهانیم.

اعضای هیات تحکیم:

ردیف	نام استاد	عضویت	امضاء
۱	استاد محمد نعیم جلیلی	عضو هیات	
۲	دکتور رحمت الله زاهد	عضو هیات	
۳	دکتور فصیح الله عبدالباقي	استاد رهنما و رئیس جلسه دفاع	

معاون علمی

آمر بورده ماستری

خلاصه موضوع

امام ابو زهره محمد بن احمد بن مصطفی عالم و دانشمند بلند آوازه جهان اسلامی و بخصوص سرزمین مصر و یکی از علمای متبحر علم فقه و اصول فقه، تفسیر و علوم قرآن، خطیب چیره دست، اصولی و مجتهدان عصر خویش و تعلیم یافته مدرسه قضای شرعی و استاد کلیه اصول دین در برنامه مافوق لیسانس، عضو مجلس اعلای بحوث علمیه کلیه حقوق جامعه قاهره، عضو مجمع بحوث اسلامی ازهر، عضو مجلس اعلی فنون و اداب و استاد دانشکده معاملات و اداره جامعه ازهر است، امام ابوزهره دانشمند قلم بدست و نویسنده توانای بود آنها از خود حدود (۴۲) اثر علمی به جا گذاشتند و یکی از خدمات ارزنده او تفسیر زهره التفاسیر است در اواخر عمر شان تصمیم گرفتند تا خدمتی را پیرامون این کتاب هدایت انجام دهند، به همین منظور مؤلف رحمه الله با هدف بلند پروازانه آغاز به تالیف این تفسیر نمودند اما متأسفانه فرصت یاری نکرد و قتی که به آیه ۷۳ سوره نمل رسیدند داعی اجل را لبیک گویند، امام ابوزهره مفسر بزرگ، نویسنده چیره دست در این تفاسیر مفاهیم علمی را به گونه درست در روشنی معیار های علمی و اکادمیک و با در نظر داشت اصول تفسیر چون تفسیر قرآن بالقرآن، تفسیر قرآن به حدیث، تفسیر قرآن به اقوال صحابه و سلف امت و رعایت قواعد علم لغت، صرف و نحو بلاغت و... مطابق مستجدات امروزی تفسیر و تحلیل نموده و مشکلات عصر خویش را حل نمودند بخاطر خدمتگذاری به قرآن کریم ترجمه این تفسیر به زبان های متداول منطقه لازم و ضروری است.

نظر به اهمیت علمی تفسیر هذا پوهنتون سلام تصمیم گرفت تا این تفسیر به زبان دری بر گردان شود از همین رو این تفسیر را جهت ترجمه درست و برابر با معیاری های علمی برای محصلان برنامه ماستری دیپارتمنت تفسیر و حدیث به قسمت های مختلف تحت اشراف استاد علمی و مسلکی توزیع نموده اند، اینکه ترجمه، تخریق و تحقیق زهره التفاسیر از آیت ۹۷ - ۱۱۸ سوره بقره برای بنده سپرده شده بود، بنده در حد توان پیرامون آیات فوق ترجمه، تحقیق و تخریق نمودم.

فهرست موضوعات

عنوان	صفحه
مقدمه	
بیان مسأله و ضرورت تحقیق	۲.....
اهمیت موضوع	۲.....
اسباب اختیار موضوع	۲.....
اهداف تحقیق	۳.....
پیشینه تحقیق	۳.....
سوالات تحقیق	۳.....
روش تحقیق	۴.....
خطه بحث و طرح پلان تحقیق	۴.....

مقطع اول

دشمنی با فرشتگان

ترجمه ، تخریج و تحقیق سوره بقره آیات ۹۷- ۹۸	۵.....
متن زهره التفاسیر در آیات این مقطع	۵.....
ترجمه زهره التفاسیر در آیات این مقطع	۶.....

مقطع دوم

اختلاف بیبی اسرائیل از دیروز تا امروز

ترجمه ، تخریج و تحقیق سوره بقره آیات ۹۹- ۱۰۱	۱۵.....
متن زهره التفاسیر در آیات این مقطع	۱۵.....
ترجمه زهره التفاسیر در آیات این مقطع	۱۸.....

مقطع سوم

سحر و جادو

ترجمه، تخریج و تحقیق سوره بقره آیه ۱۰۲	۲۸.....
متن زهره التفاسیر در آیات این مقطع	۲۹.....
ترجمه زهره التفاسیر در آیات این مقطع	۳۴.....

مقطع چهارم

شر پسندی یهود

- ترجمه ، تخریج و تحقیق سوره بقره آیات ۱۰۳-۱۰۵ ۴۶
- متن زهره التفاسیر در آیات این مقطع ۴۶
- ترجمه زهره التفاسیر در آیات این مقطع..... ۴۹

مقطع پنجم

بیان احکام نسخ

- ترجمه ، تخریج و تحقیق سوره بقره آیات ۱۰۶- ۱۰۷ ۵۶
- متن زهره التفاسیر در آیات این مقطع ۵۶
- ترجمه زهره التفاسیر در آیات این مقطع..... ۶۰

مقطع ششم

حسد اهل کتاب در دین

- ترجمه ، تخریج و تحقیق سوره بقره آیات ۱۰۹- ۱۱۲ ۶۹
- متن زهره التفاسیر در آیات این مقطع ۷۰
- ترجمه زهره التفاسیر در آیات این مقطع..... ۷۵

مقطع هفتم

اختلاف اهل کتاب

- ترجمه، تخریج و تحقیق سوره بقره آیه ۱۱۳ ۸۶
- متن زهره التفاسیر در آیات این مقطع..... ۸۴
- ترجمه زهره التفاسیر در آیات این مقطع..... ۸۷

مقطع هشتم

مساجد مکان عبادت الله متعال وعدم ممانعت از آن

- ترجمه ، تخریج و تحقیق سوره بقره آیات ۱۱۴-۱۱۵ ۹۰
- متن زهره التفاسیر در آیات این مقطع ۹۰
- ترجمه زهره التفاسیر در آیات این مقطع..... ۹۴

مقطع نهم

الله متعال نه پدر است ونه فرزند

ترجمه، تخریج و تحقیق سوره بقره آیات ۱۱۶-۱۱۷.....	۱۰۳
متن زهره التفاسیر در آیات این مقطع.....	۱۰۳
ترجمه زهره التفاسیر در آیات این مقطع.....	۱۰۷
نتیجه گیری.....	۱۱۸
پیشنهادهات.....	۱۲۰
فهرست آیات.....	۱۲۱
فهرست احادیث.....	۱۲۵
فهرست اعلام.....	۱۲۶
فهرست اماکن.....	۱۲۶
فهرست منابع و مآخذ.....	۱۲۷

نتیجه گیری

ترجمه و تحقیق پیرامون کتاب امام ابوزهره نیز از اهمیت خاصی برخوردار است در حین حال که این تفسیر به پایه تکمیل قدم نگذاشته است اما بسا جای بلندی در میان مفسرین و تفاسیر هم قطار معاصرینش بدست آورده است؛ زیرا امام ابوزهره از علمای معروف و سرشناس معاصرین است و کتابش نیز معاصر وی خوب قضایای کنونی جهان را درک نموده و تفسیر به رشته تحریر درآورده است. این بحث تحقیقی بحیث پایان نامه فوق لیسانس در رشته ماستری در ترجمه و تحقیق قسمت از "زهرة التفاسیر" موضوع منتخب برای تحقیق کننده از طرف بورد ماستری پوهنتون سلام بوده که بعد از تصویب خطه بحث در مطابقت به آن با شیوه تصویب شده بررسی شده است. از خلال بحث روی موضوع به مجموعه ی از نتایج دست یافتیم که مهمترین آنها قرار ذیل اند:

قرآن کریم یگانه وسیله رسیدن به فلاح و رستگاری انسانها در دنیا و آخرت بوده و وسیله رابطه بنده مؤمن با آفریدگارش میباشد. قرآن کریم مخالفان و موافقان دین اسلام را که دین آخری و پسندیده الله متعال است معرفی نموده است.

با ترجمه و تفسیر قرآن کریم به هر زبان مفهوم ایمان به قرآن و باور به دین اسلام به اهل آن زبان توضیح میشود. علم تفسیر وسیله معرفت اسرار قرآن کریم بوده و قرآن کریم از زمان رسول الله صلی الله علیه و سلم تا الحال به شیوه های خاص علمی تفسیر شده است.

ترجمه قرآن کریم و ترجمه تفاسیری که به زبان عربی در عصرهای علمی توسط علماء متبحر و با تقوا نوشته شده است یک ضرورت بوده و از مسؤولیت های مراکز علمی به حساب میرود.

زهرة التفاسیر که توسط شیخ ابوزهره عالم مصری نوشته شده یکی از تفاسیر معاصر در قرآن کریم بوده که قرآن کریم را در مطابقت به قضای عصر جدید تفسیر نموده است که ترجمه آن به زبان های دیگر نیز از ضرورت های این عصر میباشد.

سوره البقره از لحاظ معرفی مخالفان و شیوه های دعوی برای مسلمان و دعوتگران امت از مهمترین سوره های قرآن کریم بوده تفسیر و تحقیق در پیرامون آن مهم میباشد.

ترجمه و تفسیر سوره های قرآن کریم به هر زبان و بیان احکام و اهداف سوره ها مطالعه کننده ها را بر فهم دقیق آیات قرآنی کمک مینماید.

سوره بقره اطلاع داده است که مسلمانان در هیچ عصر وزمانی توقع ایمان و دلجویی از یهودیان را نداشته باشند زیرا آنان مردم خواهش پرست بوده کتاب آسمانی را بعد از دانستن آن مطابق خواهش شان تبدیل و تحریف نمودند.

در سوره بقره اطلاع داده شده است که یهودیان به هدف فریب دادن مسلمانان در نزد آنان ادعای ایمان میکنند و در خلوت یکدیگر را توصیه میکنند نباید واقعیت های را که میداند برای مسلمانان باز گونمایند.

در سوره بقره اطلاع داده شده است که قوم بنی اسرائیل اعم از یهود و نصاری کتاب های آسمانی چون تورات و انجیل را مطابق میل خود تحریف نموده اند.

در سوره البقره اطلاع داده شده که قوم یهود با وصف بدبختی های شان خود را مستحق جنت دانسته و میپنداشتند که ایشان گاهی در آخرت به عذاب جهنم مجازات میشوند. در سوره البقره اطلاع داده شده که الله متعال از بنی اسرائیل در رابطه به توحید، و احسان به والدین و سایر انسانها و اجتناب از خون ریزی پیمان گرفته است و آنان همه ی آن پیمانها را نقض نموده اند.

الله متعال خبر داده است که یهودیان نه تنها از پیغمبران که از آنها فرستاده شده است اطاعت نکردند بلکه بسیاری از پیغمبران را به قتل رسانیدند. یهودیان که مخاطب امر دعوت رسول الله بودند برای انصراف از پذیرفتن دین حق بهانه های متعددی می کردند.

پیشنهادات

بعد از ترجمه ، تخریج و تحقیق و بررسی مقاطع تعیین شده زهرة التفاسیر ، تفسیر مذکور را بهترین تفسیر در نوع خودش یافتیم بنابراین برای اداره محترم پوهنتون و محصلان بخش ماستری پیشنهاد می نمایم:

1- برای بورد محترم ماستری پوهنتون سلام پیشنهاد می نمایم، برای تحقیق و بررسی دقیق و علمی یک طرح واحد برای محصلان ترتیب نمایند ، تا در روشنی آن تمام محصلان پایان تیزس های خویش را ترتیب دهند، و در آینده از جمع آن تیزس ها بتوانند تفسیر زهرة التفاسیر را به زبان های ملی چاپ نمایند.

2- برای بورد محترم ماستری پیشنهاد می نمایم تا سیمینار علمی پیرامون روش تحقیق و تخریج این تفسیر برای محصلان بخش ماستری برگزار نمایند تا مقاطع تعیین شده به گونه علمی ترجمه ، تخریج و تحقیق گردد.

3- برای محصلان دوره ماستری پیشنهاد می نمایم ، در صورتیکه به زبان عربی بلدیت کامل نداشته باشند ، نباید تفسیر زة التفاسیر را به عنوان رساله ماستری انتخاب نمایند، زیرا نمی توانند حق موضوع را ادا نموده و از عهده ی آن فایق به در آیند.

4- همچنان برای محصلان بورد ماستری پیشنهاد می نمایم ، آنده محصلان که شایق ترجمه ، تخریج و تحقیق زهرة التفاسیر هستند ، باید بعد از تهیه طرح واحد از سوی بورد ماستری این محصلان هماهنگ با هم به پیش بروند تا بتوانند به گونه منظم و یک روش واحد تفسیر هذا را ترجمه ، تخریج و تحقیق نمایند در غیر آن روش های پراکنده نمی تواند سود به جامعه بیاورد.

5- برای اداره محترم بورد ماستری پیشنهاد می نمایم ، تفسیر ابوزه رحمه الله تاهنوز تکمیل نگردیده است ، برای حل آن با تفاهم به اداره محترم پوهنتون الا زهر چاره بجویند تا این خلای بزرگ علمی پوره شود.

فهرست منابع و مآخذ

قرآن كريم

- 1- ابن اثير، المبارك بن محمد (١٣٢٠هـ) البديع في علم العربية، الناشر: جامعة أم القرى، مكة المكرمة - المملكة العربية السعودية، ط، ١.
- 2- ابن خلدون ، عبد الرحمن بن محمد (١٤٠٨هـ) ،مقدمه ابن خلدون ٢٨٩/١ ، الناشر: دار الفكر، بيروت، ط، ٣.
- 3- ابن عاشور، محمد الطاهر (1984 هـ)، التحرير والتنوير ، الناشر : الدار التونسية للنشر – تونس.
- 4- ابن فارس ، أحمد بن فارس (1399هـ - 1979م) معجم مقاييس اللغة، ناشر: دار الفكر.
- 5- ابن منظور ،محمد بن مكرم (1414 هـ) لسان العرب ، ناشر: دار صادر – بيروت، ط ، 3.
- 6- ابن عقيل ،عبدالله بن عبد الرحمن (1400 هـ - 1980 م) شرح ابن عقيل على ألفية ابن مالك، ناشر : دار التراث - القاهرة، ط، 20.
- 7- ابن عثيمين . صالح بن محمد (١٤٢٣هـ) تفسير ابن عثيمين ، الناشر: دار ابن الجوزي ، المملكة العربية السعودية، ط، ١.
- 8- ابن مسكويه، احمد بن محمد (2000م) تجارب الأمم وتعاقب الهمم ، ناشر: سروش – طهران ، ط ، 2.
- 9- ابن سراج ، محمد بن السري (بى تا) الأصول في النحو ، ناشر: مؤسسة الرسالة، لبنان – بيروت.
- 10- ازهرى ،محمد بن أحمد (2001م) تهذيب اللغة ، ناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت، ط ، 1.
- 11- الافغانى ، سعيد بن محمد (1424هـ - 2003م). الموجز في قواعد اللغة العربية ، ناشر : دار الفكر - بيروت .
- 12- ابى حاتم ، عبد الرحمن بن محمد (١٤١٩هـ) تفسير القرآن العظيم لابن أبي حاتم ٢١٠/١ ، الناشر: مكتبة نزار مصطفى الباز - المملكة العربية السعودية، ط، ١.
- 13- الازدى ، محمد بن الحسن (1987م)، جمهرة اللغة، ناشر: دار العلم للملايين – بيروت، ط، 1.
- 14- الاسترأبادى، رضى الدين (١٩٨٧م) شرح الرضي على الكافية، جامعة قاريونس، بدون طبع.
- 15- الانصاري ، محمد عبدالله (١٩٨٦م). تخلص الشواهد وتلخيص الفوائد، الناشر: دار الكتاب العربي، ط، ١.
- 16- الاصفهاني ، الحسين بن محمد (١٣١٢هـ) المفردات في غريب القرآن 486/1، ناشر: دار القلم، الدار الشامية - دمشق بيروت ، ط، ١.

- 17- بخارى ، محمد بن اسماعيل (١٤٠٧هـ). صحيح البخاري ، الناشر: دار ابن كثير، اليمامة - بيروت ، ط٣.
- 18- البستي ، محمد بن حبان (1408 هـ)، الإحسان في تقريب صحيح ابن حبان، الناشر: مؤسسة الرسالة، بيروت ؛ ط١.
- 19- التفتازاني ، سعد الدين (١٤١١هـ) مختصر المعاني ، الناشر: دار الفكر، ط١.
- 20- جزائري، جابر بن موسي (1424هـ/2003م) (ايسر التفاسير، ناشر: مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة، المملكة العربية السعودية، ط٥.
- 21- جهني، مانع بن حماد (1420هـ) الموسوعة الميسرة في الأديان والمذاهب والأحزاب المعاصرة، ناشر: دار الندوة العالمية للطباعة والنشر والتوزيع ، ط٤.
- 22- جوهري ، اسماعيل بن حماد (1407 هـ - 1987 م) الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية، ناشر: دار العلم للملايين - بيروت، ط٤.
- 23- الجيزاني، محمد بن حسين (1427 هـ) معالم أصول الفقه عند أهل السنة والجماعة، ناشر : دار ابن الجوزي ، ط٥.
- 24- الجصاص ، أحمد بن علي (١٤٠٥هـ) احكام القرآن، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت، بدون طبع.
- 25- الحلبي ، محمد بن يوسف بن أحمد (1428 هـ) ، تمهيد القواعد بشرح تسهيل الفوائد ، ناشر: دار السلام للطباعة والنشر والتوزيع والترجمة، القاهرة - ط١.
- 26- الحميري ، نشوان بن سعيد (1420 هـ - 1999 م) شمس العلوم ودواء كلام العرب من الكلوم ، ناشر: دار الفكر المعاصر :بيروت ، ط١.
- 27- الحموي ، ياقوت بن عبدالله (١٩٩٥م) معجم البلدان ١/ ٢٥٦، الناشر: دار صادر، بيروت، ط٢.
- 28- حملاوي ، احمد بن محمد (بي تا) شذا العرف في فن الصرف، ناشر: مكتبة الرشد الرياض .
- 29- الحازمي ، أحمد بن عمر (1431 هـ - 2010 م) فتح رب البرية في شرح نظم الأجرومية ، ناشر: مكتبة الأسد، مكة المكرمة ، ط١.
- 30- الخلف ، سعود بن عبدالعزيز (١٤٢٠هـ) دراسات في الأديان اليهودية والنصرانية 271/1 ، الناشر: مكتبة أضواء السلف، الرياض، المملكة العربية السعودية، ط٤.
- 31- الخراط ، أحمد بن محمد (1426 هـ) المجتبى من مشكل إعراب القرآن ، ناشر: مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف، المدينة المنورة.
- 32- الدوسي، قتادة بن دعامة (1418هـ/1998م) الناسخ والمنسوخ ، ناشر: مؤسسة الرسالة ، ط٢.

- 33- الدبوسى ، عبد الله بن عمر (1421هـ - 2001م) ، تقويم الأدلة في أصول الفقه ، الناشر: دار الكتب العلمية، ط، 1.
- 34- الرازى ، احمد بن على (1415هـ/ 1994م) أحكام القرآن، ناشر: دار الكتب العلمية بيروت – لبنان، ط 1،
- 35- الرازى ، محمد بن أبى بكر (1420هـ / 1999م) مختار الصحاح ، ناشر: المكتبة العصرية - بيروت – ط 5،
- 36- زمخشري ، محمود بن عمرو (1993م) المفصل في صناعة الإعراب، ناشر: مكتبة الهلال – بيروت، ط 1،
- 37- زمخشري، محمود بن عمرو (1407 هـ) تفسير الكشاف، لناشر: دار الكتاب العربي – بيروت، ط، 3.
- 38- زحيلي، وهبة بن مصطفى (1422 هـ) تفسير الوسيط، ناشر: دار الفكر – دمشق، ط، 1.
- 39- الزبيدي ، محمد بن محمد (بى تا) تاج العروس من جواهر القاموس، ناشر: دار الهداية.
- 40- الزرقانى، محمد عبد العظيم (بى تا) مناهل العرفان في علوم القرآن، ناشر: مطبعة عيسى البابي الحلبي وشركاه ؛ ط، 3.
- 41- الشنقيطي ، محمد بن أب (1431 هـ - 2010 م) فتح رب البرية في شرح نظم الأجرومية ، ناشر: مكتبة الأسد، مكة المكرمة، ط ، 1.
- 42- شوكانى، محمد بن على ، (1414 هـ) تفسير فتح القدير، ناشر: دار ابن كثير، - دمشق، بيروت ، ط ، 1.
- 43- صافى ، محمود بن عبد الرحيم (1418 هـ) الجدول في إعراب القرآن الكريم، ناشر: دار الرشيد، دمشق – ط ، 4.
- 44- صابونى ، محمد على (1417 هـ - 1997) صفوة التفاسير، ناشر: دار الصابوني للطباعة والنشر والتوزيع – القاهرة، ط ، 1.
- 45- الطبراني، سليمان بن احمد (٩٨٣م) المعجم الكبير 386/9، الناشر: دار إحياء التراث العربي، ط، ٢.
- 46- طبرى، محمد بن جرير (٤٢٢هـ) تفسير طبرى 2 / 523. الناشر: دار هجر للطباعة والنشر والتوزيع والإعلان، ط، ١.
- 47- العسكري ، الحسن بن عبد الله (1412هـ) معجم الفروق اللغوي ، ناشر: مؤسسة النشر الإسلامي.
- 48- عمر ، أحمد مختار (1429 هـ - 2008 م) معجم اللغة العربية المعاصرة ، ناشر: عالم الكتب ، ط ، 1.

- 49- غلايينى ، مصطفى بن محمد سليم (1414 هـ - 1993 م) جامع الدروس العربية ، ناشر: المكتبة العصرية، صيدا - بيروت ، ط ، 28.
- 50- الفارابى، إسحاق بن إبراهيم (1424 هـ) ، معجم ديوان الأدب ، مؤسسة دار الشعب للصحافة والنشر، القاهرة.
- 51- فراهيدى، خليل بن احمد(1410ق)، كتاب العين، ناشر: انتشارات هجرت، ط ، 2.
- 52- فيومى ، محمد بن ابراهيم (1415هـ) تاريخ الفكر الديني الجاهلي، ناشر: دار الفكر العربي، ط ، 4.
- 53- القرافى ، احمد بن ادريس (١٣٩٣هـ) شرح تنقيح الفصول ، الناشر: شركة الطباعة الفنية المتحدة، ط، ١.
- 54- كيرانوى ، محمد رحمت الله (١٣١٥هـ) مختصر إظهار الحق 1/103، الناشر: وزارة الشؤون الإسلامية والأوقاف والدعوة والإرشاد - المملكة العربية السعودية، ط، ١.
- 55- مبرد، محمد بن يزيد (بى تا)، المقتضب، ناشر: عالم الكتب - بيروت.
- 56- محلى ،جلال الدين ، (بى تا) تفسير جلالين ١/٢٤، الناشر: دار الحديث - القاهرة، ط، ١.
- 57- ميدانى، عبدالرحمن بن حسن (1416 هـ - 1996م) البلاغة العربية، ناشر: دار القلم، دمشق، الدار الشامية، بيروت، ط، 1.
- 58- المونيد بالله . يحيى بن حمزه (1323هـ) الطراز لأسرار البلاغة وعلوم حقائق الإعجاز ، ناشر: المكتبة العصرية - بيروت، ط، ١.
- 59- النحوى ، أحمد بن محمد (1408) الناسخ والمنسوخ ، ناشر: مكتبة الفلاح - الكويت ، ط ، 1.
- 60- نيشاپورى ، مسلم بن الحجاج (بى تا) ، صحيح مسلم ، ناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت.
- 61- النجار ، محمد عبد العزيز (1422هـ - 2001م) ضياء السالك إلى أوضح المسالك ، ناشر: مؤسسة الرسالة، ط ، 1.
- 62- الهاشمى ، صالح بن الحسين (1419 هـ) تخجيل من حرف التوراة والإنجيل ، ناشر: مكتبة العبيكان، الرياض، المملكة العربية السعودية ، ط، 1.
- 63- الهررى ، محمد الأمين (1421 هـ - 2001 م) ، تفسير حدائق الروح والريحان ، ناشر: دار طوق النجاة، بيروت - لبنان، ط، 1.
- 64- الهروى ، محمد بن احمد (٢٠٠١م) تهذيب اللغة ١٥/٥٣، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت، ط، ١.

بخاطر دسترسی به متن کامل این تحقیق مراجعه شود به:
پوهنتون سلام، کتابخانه مرکزی چهار راهی گل سرخ، سرک کلوله پشته
و یا هم به ایمیل آدرس ذیل تماس گرفته شود:

salamresearchcentre@salam.edu.af